

УДК – 94(100) «1914/1918»

**О. М. Слісаренко**

*Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара*

## СТОЛІТТЯ ЮТЛАНДСЬКОГО БОЮ

На основі порівняльного аналізу німецьких і британських публікацій проаналізовано події Ютландського бою 1916 р. та висловлена ймовірність перемоги німецького флоту за сприятливих обставин.

*Ключові слова:* військово-морська операція, морська блокада, морські міні постановки, ескадра, підводна війна.

На основе сравнительного анализа германских и британских публикаций осуществлен анализ Ютландского боя 1916 г. Автор допускает высокую вероятность немецкой победы в этом бою при использовании благоприятных обстоятельств.

*Ключевые слова:* военно-морская операция, морская блокада, морские минные постановки, эскадра, подводная война.

Anhand einer vergleichenden Analyse von britischen und deutschen einschlägigen Veröffentlichungen wird die Seeschlacht vor dem Skagerrak von 1916 analysiert. Der Verfasser räumt der Kaiserlichen Marine durchaus einen Sieg ein, hätte diese die günstigen Voraussetzungen nicht verstreichen lassen.

*Schlagwörter:* Seekriegsoperation, Seeblockade, Seeminen-Positionierung, Schiffsgeschwader, Unterwasserkrieg.

The article is devoted to the 100<sup>th</sup> anniversary of the battle of Jutland between British and German fleets. This battle was the largest naval battle during the First World War. In this battle for the first time all types of modern naval armaments participated: artillery surface ships, submarines, aviation. However, the result of the battle remained unclear. Both sides announced about their victory.

The main cause of the battle of Jutland was the intention of the German naval command to break off the naval blockade of the German coast. The German fleet put to sea in the amount of 99 ships, 21 of which were modern battleships and 6 battleships of the second line. Against them British fleet put to sea 151 ships, 37 of which were modern battleships and 8 large ships of the second line. Another advantage the British had the ESM. They guessed about the forthcoming operation of the German Navy for 10 hours before the German Navy was going out to sea. In such circumstances, the German navy was to be completely destroyed.

However, the losses of the British Navy in large ships and personnel were three times more. The battle took place in three phases. During first phase the British line cruisers were unable to destroy the German avant-garde, but they found the main forces of German Navy. During the second phase – the battle of

the dreadnoughts – the British fleet was continuing to incur losses, and the German Navy were doing difficult maneuvers to get away from the blow. The third phase – the night fight made the Germans to withdraw from battle with minimal losses. The total British losses amounted to 6 large and 8 light ships, the

German – 2 large and 9 light ships. Aviation of both fleets and submarines did not play a significant role in the battle.

German ships were better built, and their crews better trained. The German admirals shown great initiative and determination than English, especially F. R. Hipper. The British admirals acted as standard relying on numerical superiority of their fleet. The German fleet escaped defeat. Nevertheless, the British fleet didn't gave to break off the naval blockade of the Germany.

*Keywords:* Military-Marine-Operation, See-Blockade, Minenfelder Inszenierung, Geschwader, U-Boot-Krieg.

Перша світова війна стала останнім військовим конфліктом, осяяним присмерком рицарських звичаїв війн XVIII – XIX ст. При цьому сторони світового конфлікту прагнули не стільки знищити ворога, скільки перемогти його: «Ища князю чести, а себе славы». Хоча шляхетні вчинки та звичаї обидві сторони демонстрували й у сухопутній, і у повітряній війні, але найяскравіші їх приклади є у морських боях 1914 – 1918 рр. Це і благородна війна за законами призового права К. фон Мюллера, командира рейдера «Емден» у Індійському океані; й трагічно-урочистий кінець адмірала М. фон Шпеє у Фолклендському бою, який перед загибеллю підняв сигнал на щоглах крейсера «Шарнхорст» для свого підлеглого командира «Гнейзенау» Меркера, який висловився проти атаки Порту-Стенлі: «Ви були праві!», це і загибель моряків крейсера «Блюхер» у нерівному бою з ескадрою Бітті, які навіть потопуючи співали гімн Німеччини; це і сильно пошкоджений в Ютландському бою лінійний крейсер «Фон дер Тан», гармати якого замовкли, не покинувши бойового кильватера, щоб не залишати інших чотирьох німецьких лінійних крейсерів під вогнем вісьмох англійських і відтягнути на себе частину їх вогню; німецькі підводники два з половиною роки топили англійські пароплави згідно з призовим правом, втративши кілька човнів через англійські пароплави-пастки.

Не менш благородними були і їх противники. Наприклад, Віктор Санне та всі офіцери після торпедування французького крейсера «Леон Гамбетта» загинули, поступившись рядовим матросам місцями в рятувальних човнах.

В українській військово-історичній науці, як і в сучасній російській, Ютландський бій 31 травня – 1 червня 1916 р. залишається і малопопулярною, і маловивченою сторінкою. А втім це була

найбільша військово-морська битва в історії людства, в якій взяли участь два найпотужніші флоти ХХ ст. – британський і німецький. Унікальність Ютландського бою полягає у невизначеності результату, що залишило обом його учасникам право оголосити себе переможцем. Тому, напевно, і тривають час від часу дискусії – хто ж виграв Ютландський бій: англійці чи німці? У цій операції вперше було задіяно всі сучасні засоби морської війни: великі лінійні артилерійські кораблі, допоміжні торпедні кораблі, підводні човни, авіацію. Значні битви Другої світової війни, що відбулися на Тихому океані між японським та американським флотами, ні стратегічно, ні тактично не відрізнялися від Ютландського бою, лише кількісно та якісно активніше було задіяно авіаційний складник цих бойовиць.

Слабка вивченість цієї теми у вітчизняній літературі до певної міри компенсується наявністю перекладів більш чи менш якісної літератури з обох ворогуючих таборів. Незабаром по закінченні війни залишили свої спогади головнокомандуючі обома флотами – Рейнхард фон Шеєр та Джон Джелліко. Спогади видатного німецького адмірала перекладалися російською мовою в 1940 та 2011 рр. [20]. Щодо книг Джелліко, то вони так і залишилися лише в англomовному варіанті, за винятком його книги про необмежену підводну війну 1917 – 1918 років, яка безпосередньо нашої теми не торкається. Серед інших видань міжвоєнного часу варто відзначити ґрунтовне дослідження О. Петрова, в якому Ютландський бій посідає чільне місце [11]. Надзвичайно популярним був і лишається переклад книги відомого теоретика та історика британського флоту Герберта Вільсона [3]. У середині 20-х років ХХ ст. було перекладено книгу ще одного британського історика флоту Дж. Харпера, написаної спеціально до десятилітнього ювілею цієї вікопомної битви «Правда о Ютландском бое» [18]. Вона доповнювала офіційний звіт про Ютландський бій Британського адміралтейства, також перекладений російською мовою в 1925 р. [22]. Фактично праця Харпера довгий час була єдиною спеціальною великою монографією, де автор проаналізував події Ютландського бою з англійського погляду. Історики, напевне, шкодують, що не залишив своїх матеріалів Ф. фон Хіппер, один із найактивніших флотоводців Німеччини у Першій світовій війні.

По закінченні Другої світової війни інтерес до Ютландського бою закономірно зменшився. Нариси про події найбільшої морської битви Нового часу в російськомовних виданнях було вміщено у монографіях, присвячених загальному огляду подій Першої світової

війни [5; 13; 16]. У тогочасній британській літературі, мабуть, найкращим дослідженням Ютландського бою можна вважати книжку Д. Ховарда [19]. Через тридцять років після написання з'явився її російськомовний переклад. Серед літератури останнього часу можна виділити статтю С. Самченка до 80-ліття Ютландського бою [12]. Написано її з явною симпатією до німецького флоту, без використання нових джерел, але з досить оригінальними висновками. З-поміж інших найбільш кваліфіковане та ґрунтовне дослідження О. Больних [2]. В його основі – англійські джерела і доволі специфічні коментарі автора. Через кілька років згаданий науковець випустив ще одну монографію, присвячену уже виключно цьому найбільшому бою Першої світової війни [1]. Досить цікава книга польського автора Збігнева Флісовського «Ютландія», де він подає достатньо збалансований аналіз, спираючись як на англійські, так і німецькі джерела [15, с. 37].

Формулюючи дослідницькі завдання та мету запропонованої статті, автор прагне наголосити на двох таких обставинах: Ютландська битва (в німецькій літературі – битва при Скаггерраці) була не лише найбільшим бойовим зіткненням сучасних воєнно-морських флотів, але й завершила десятилітню гонитву військово-морських озброєнь, до якої долучилися усі провідні та ряд другорядних країн світу, включно із Аргентиною, Бразилією та Туреччиною. Військово-морський флот на той час був уособленням найвищих досягнень основних промислових галузей і наукових досліджень, щось подібне до сьогоднішніх ракетно-космічних військ. Ще однією обставиною була відносна невизначеність результатів бою, що й залишає по сьогоднішній день можливість проведення наукових чи політичних дискусій навколо подій цієї операції.

*Ситуація перед боєм.* Ютландський бій відбувся на двадцять другого місяці війни й ознаменував спробу Німеччини рішуче переломити хід морської війни у 1914 – 1915 рр. Жодна сторона не розраховувала на тривалий перебіг загальноєвропейської війни, яка швидко перетворилася на світову, тому кожна формувала стратегію і тактику морської війни уже після її початку. Велика Британія швидко переконалася, що Німеччина має ефективні засоби для подолання величезної переваги англійців у надводних кораблях – підводні човни та мінні поля [4, с. 25]. Зважаючи на це, Велика Британія відвела свої кораблі на рубежі дальньої блокади противника. Німеччина розраховувала на швидку перемогу своєї надпотужної сухопутної армії, тому на початковому етапі обмежилася рейдерськими операціями в

океанах, намагаючись підірвати довіз сировини та продовольства на Британські острови.

У 1915 р. морські операції розвивалися досить мляво, особливо це стосується головного театру бойових дій – Північного (Німецького) моря. Німеччина розраховувала на операції підводних човнів проти торгівлі та на широкі мінні постановки проти військових сил Великобританії. Однак в обох напрямках не вдалося досягти значних успіхів. Після трагічної загибелі трансатлантичного лайнера «Лузітанія» з американськими пасажирами на борту у травні 1915 р. німецький кайзер ухвалив політичне рішення про згортання операцій підводних човнів. На мінних полях загинув лише один англійський дредноут «Одейшіос» [Там же, с. 26]. Британський флот зберігав майже подвійну перевагу над німецьким, а морська блокада уповільнювала темпи добудови новітніх німецьких дредноутів типу «Баден». Зрештою, до кінця війни вдалося добудувати лише три з восьми новітні лінійні кораблі).

На початку 1916 р. військово-політичне керівництво Німеччини відхилило план гросадмірала Тірпіца щодо розгортання необмеженої підводної війни, побоюючись спровокувати США до вступу у війну на боці Антанти. Зрештою, це спричинило відставку в березні 1916 р. А. Тірпіца [14, с. 387].

*Плани сторін і співвідношення сил.* Німеччина не могла розраховувати на ліквідацію чисельної переваги британського флоту за рахунок будівництва нових кораблів. Не вистачало ні матеріальних, ні людських ресурсів. Деяку надію вселяв план знищення окремих достатньо значних з'єднань британського флоту. Таких успішних спроб слід було зробити дві чи три, за умови, що німецькі втрати в цих боях будуть в рази меншими, ніж англійські. Правда, можна було припустити, що англійці регулярно потраплятимуть у подібну пастку, але це було малоімовірно. Враховуючи всі вищевикладені обставини, новий командуючий німецьким флотом Відкритого моря (Hohseeflotte) адмірал Р. фон Шеер ухвалив рішення про підготовку генерального бою у сприятливих погодних умовах – наприкінці квітня – початку травня 1916 р., аби досягти вирішального успіху в літні місяці [20, с. 166]. Німецьке командування планувало провести швидку операцію силами всього флоту (17 дредноутів і 5 лінійних крейсерів) проти якоїсь частини англійського Гранд Фліту, за аналогією бою біля Доггер-банки в січні 1915 р., Р. фон Шеер сподівався, що під його удар потраплять авангардні сили британців, що найбільше 5 супердредноутів типу «Куїн Елізабет» та 9 лінійних

крейсерів адмірала Бітті. У разі виходу в море головних сил британського флоту його мали зустріти 11 німецьких підводних човнів, направлених проти англійських баз (Скапа-Флоу, Кромарті, Розайт, Пентленд-Форт). Ще 3 підводних човни було спрямовано для постановки мінних банок (по 20 – 22 штуки міни в кожній). Операцію було виконано протягом 23 – 27 травня [13, с. 247]. Чотири англійських тральщики виявили біля Кромарті один з цих човнів – «U-74» (оберлейтенанта Е. Вейсбаха), під час здійснення ним мінної постановки. Німецький човен загинув під глибинними бомбами британців [Там же, с. 307]. Однак німецьке командування до цього часу не здогадувалося про те, що англійцям відомий військово-морський радіокод німецького флоту, який потрапив їм до рук ще наприкінці 1914 року.

У наслідок несприятливих погодних умов операцію довелося відкласти приблизно на два тижні – до 30 травня 1916 р. На цей час ресурс німецьких підводних човнів був близьким до вичерпання, а шість з них 31 травня залишили позиції й направилися до Вільгельмсхафену. Напередодні виходу кораблів фон Шпер віддав наказ провести повітряну розвідку басейну Північного моря. Для цього було задіяно 5 дирижаблів із бази Тондерн (на о. Зільт), а наступного дня цю ж розвідку мали повторити ще 5 повітряних кораблів [20, с. 178].

Про наміри німецького командування здійснити якусь масштабну операцію англійське Адміралтейство довідалося практично в той же день, 30 травня, і віддало наказ на вихід у море головних сил Гранд-Фліту [19, с. 105]. Таким чином, виникла унікальна можливість знищити німецький флот переважаючими силами британців і тим самим наблизити закінчення війни. У море вийшло 99 німецьких кораблів (не рахуючи підводних човнів, що перебували в морі раніше). Їх мав зустріти британський флот у кількості 151 корабель, поділений на дві частини: авангард адмірала Девіда Бітті – 52 кораблі – та головні сили адмірала Джона Джелліко – 99 кораблів [2, с. 428]. Серед англійських кораблів у складі авангарду перебував авіатранспорт «Енгдайн», що дозволяло здійснювати авіарозвідку гідропланами (класичних авіаносців ще не було винайдено). Ще один авіатранспорт «Кампанья» мав супроводжувати головні сили Гранд Фліту, але через технічні проблеми його залишили у Скапа-Флоу. Суттєвою перевагою британського флоту було озброєння більшості кораблів важкими гарматами – 343 мм, 356 мм і 381 мм. Подібних стволів на Гранд Фліті було 220, але в бою англійський флот мав 202 таких гармати. Німецький флот такими калібрами ще не був озброєний. На користь

англійцям також зіграв фактор несподіванки. Здавалося б не уникнути німецькому флоту нищівного розгрому, однак вийшло все по-іншому.

По сьогоднішній день серед істориків флоту триває дискусія щодо рішення віце-адмірала Р. фон Шеєра включити до складу *Hohsee-flotte* ескадру з шести застарілих лінійних кораблів типу «Дойчланд». Більшість дослідників вважають це рішення помилкою німецького адмірала, адже воно зменшувало загальну швидкість його флоту на три вузли – шістнадцять замість дев'ятнадцяти можливих [8, с. 163]. Варто розглянути цей аргумент детальніше. Дійсно, з одного боку, якби німецький флот йшов швидше, то, можливо, він перехопив би британський авангард раніше, приблизно, близько дванадцятої години дня. Цілком імовірно, що кораблі Бітті зазнали б додаткових втрат, а німці б втопили ще один-два англійські лінійні крейсери. Але ж, з другого боку, сутичка авангардів у цьому разі сталася б далі на північ, у кращих погодних умовах, що дало б можливість адміралу Джелліко раніше розгорнути свої сили. Крім того, бій дредноутів міг тривати довше, тому малоімовірно, що німецький флот вийшов би з нього без значних втрат. На згаданих німецьких лінкорах було двадцять чотири важкі гармати калібром 11 дм, які в генеральному бою цілком згодилися б. Зрештою, наприкінці бою саме ці лінкори прикрили відступ німецького флоту та багатостраждальних лінійних крейсерів Хіппера. Якщо міркувати про концентрацію сил, то можна було взяти з собою в бій навіть застарілі броненосні крейсери «Роон» та «Принц Генріх». Вони мали двадцять вузлів ходу та шість гармат калібром 8 дм та 9 дм. Цілком, можливо, що їм вдалося потопити якийсь з англійських пошкоджених крейсерів, або врятувати «Лютцов» вночі першого червня. Тоді довелося покинути цей корабель, оскільки есмінці супроводу не змогли його буксирувати, адже корабель прийняв через пробоїни всередину 9 тис. тонн води. Якби в цей час поблизу перебували броненосні крейсери з машинами потужністю 18 – 20 тис. кінських сил, то флагман адмірала Хіппера міг бути врятований. Зрештою, змогли ж порятувати за допомогою одного легкого крейсера «Піллау» інший лінійний крейсер – «Зейдліц» [10, с. 89]. В усякому разі, в бою брали участь і ровесники згаданих крейсерів – легкі крейсери зі слабкою артилерією «Фрауенлоб» і «Мюнхен».

Компонування лінійних кораблів британського флоту по ескадрах та дивізіях не зовсім зрозуміле. Лише друга дивізія 2-ї ескадри складалася з однотипних дредноутів типу «Оріон». Також однотипні

кораблі типу «Куїн Елізабет» входили до складу 5-ої ескадри супердредноутів. Їх теж було чотири. Відносно однорідною можна вважати п'яту дивізію з 1-ї ескадри, у складі якої було чотири дредноути, хоча й трьох різних типів, але з гарматами однакового калібру (305 мм). Такою ж була ситуація і в першій дивізії 2-ї ескадри, де три дредноути типу «Кінг Джордж V» було доповнено дредноутом «Єрін» з гарматами аналогічного калібру (343 мм). Отже, другу ескадру дредноутів складали кораблі трьох різних типів, але зі схожими тактичними елементами, насамперед гарматами однакового калібру. Натомість першу та четверту ескадри було сформовано без дотримання принципів однотипності (крім уже згаданих вище кораблів 5-ї дивізії). Найзаплутанішою була ситуація у третій дивізії 4-ї ескадри, де було чотири кораблі з чотирма різними калібрами головної артилерії, а отже, і з різними балістичними характеристиками – 305 мм, 343 мм, 356 мм, 381 мм. Кораблі одного типу, наприклад, «Адмірал Бенбоу», розділили по одному між трьома дивізіями; так само по одному розділили і два дредноути типу «Колосус»; між двома дивізіями поділили три дредноути типу «Коллінгвуд»; так само розподілили й три дредноути типу «Белерофон». Однак три ескадри лінійних крейсерів сформували на принципах однотипності [22, с. 36]. Проте обидві ескадри броненосних крейсерів знов було утворено без дотримання цього правила: три крейсери типу «Дифенз» та два – типу «Ворриор» – було поділено між двома ескадрами. Таким чином, кожен ескадру складали по три кораблі досить різних типів.

Німецькі ж сили було сформовано суворо за вищезгаданим принципом: тактичні одиниці – ескадри – складені тільки з чотирьох чи п'яти однотипних дредноутів типів «Кьоніг», «Кайзер», «Остфріслянд», «Нассау» та лінкорів «Дойчланд» [1, с. 423].

*Загальний хід бою.* Німецькі автори поділяють бій на три фази, не рахуючи нічного відступу флоту Відкритого моря (Hohseeflotte): бій крейсерів, переслідування, бій головних сил. Британські автори розрізняють п'ять фаз: «біг на південь», «біг на північ», головний бій, переслідування (втеча німців), нічний бій [10, с. 33].

На першому етапі – під час бою лінійних крейсерів – англійцям пощастило зненацька перехопити німців. Шість англійських лінійних крейсерів за підтримки 5-ї ескадри супердредноутів адмірала Евана-Томаса розпочали бій із п'ятьма лінійними крейсерами адмірала Ф. Хіппера. Перевага англійців була тотальною, як у кількості кораблів (10 проти 5), так і гармат та їх калібрі. Однак, німецький адмірал виявив неабиякий талант і зумів завдяки маневру та вправності своїх



моряків гідно вийти з даної ситуації. Він затягнув англійський авангард Бітті під гармати німецького лінійного флоту та ще й завдав важких втрат – з усіма екіпажами потонули англійські лінійні крейсери «Куїн Мері» та «Індефатигейбл». При цьому, чотири англійські супердредноути більшу частину бою відставали через невдале маневрування свого командира. Саме тоді стався епізод, який автор згадував вище: незважаючи на те, що найслабший лінійний крейсер німців – «Фон дер Танн» – втратив можливість вести вогонь, проте не полишив свого місця у строю і залишився під вогнем англійських супердредноутів, аби вони не стріляли по інших німецьких кораблях [10, с. 33]. Єдиною помилкою Хіппера стало те, що він не виявив інших сил англійського флоту в цьому районі через хмарну погоду та невдалу розвідку дирижаблів (такою ж невдалою була і авіарозвідка англійців). Через це у адмірала Шеєра склалося враження, ніби його план із знищення частини англійського флоту почав давати бажані результати. На другій стадії бою вже Бітті зміг реалізувати призначення авангарду: він виявив увесь німецький флот та попередив про його місцезнаходження свого флагмана. Джелліко прагнув діяти напевне і розгорнув шість похідних колон свого флоту координатом уліво, відрізаючи німецький флот від узбережжя Ютландії та шикуючи велетенську кильватерну колону з тридцяти п'яти бойових одиниць. Теоретики вважають, що краще було б половину англійських сил розгорнути координатом праворуч – тоді німецький флот опинився б у ситуації «два вогні». У такому разі його знищення було б неминучим [3, с. 343]. На початку третьої стадії бою німецькі лінійні крейсери знову відзначилися, фактично знищивши сили прикриття Гранд Фліту – ескадри крейсерів адміралів Худа та Абертно-та, потопивши лінійний крейсер «Інвінсбл» та броненосні крейсери «Дифенс» і «Ворріор». Німецький авангард у той момент втратив один легкий крейсер «Вісбаден», але й він затонув значно пізніше. Німецький командуючий зрозумів, що Флот відкритого моря потрапив у пастку (21 сучасний німецький дредноут і лінійний крейсер проти 34 англійських). Шеєр теж продемонстрував свої здібності флотоводця, а німецький флот – надзвичайний рівень бойової вички. Довга німецька кильватерна колона під прикриттям відважних атак своїх есмінців виконала два складні маневри, незважаючи на те, що це було на вечірній зорі. Близько двадцятої години тридцяти хвилин вийшов із ладу флагманський німецький лінійний крейсер «Лютцов» і віце-адмірал Хіппер змушений був переносити свій прапор на один з есмінців. Із настанням темряви, після п'ятдесяти хвилин

артилерійського бою, німецький флот пройшов за кормою англійців до своїх безпечних фарватерів у мінних полях. Дивно, що деякі англійські кораблі (мінімум – два) бачили цей маневр, але не попередили свого флагмана. Взагалі, Джелліко усвідомлював неготовність англійського флоту до бою в нічних умовах, враховував він також і близькість німецьких баз до місця бою, тому основна роль тепер перейшла до мінних флотилій. Однак їх командири не одержали чітких інструкцій і погано уявляли становище обох флотів. У ході нічної стадії бою англійці здійснили низку нескоординованих торпедних атак, потопивши старий німецький лінкор «Померн» та два легких крейсери «Росток» і «Фрауенлоб», при цьому німці знищили п'ять англійських есмінців. Німцям, своєю чергою, вдалося пустити на дно броненосний крейсер «Блек Принс» [19, с. 108].

Пізно ввечері тридцять першого травня віце-адмірал Шеєр викликав з резерву ще три підводні човни, але вони вже не встигли дійти до місця бою і завадити англійцям.

Вранці німецькі дирижаблі здійснили розвідку і виявили частину англійського флоту у південно-західному напрямку від головних сил німців, тобто Шеєр переконався у правильності свого рішення щодо прориву до східних фарватерів. На цьому етапі бою несподівано виявили свою неефективність підводні човни обох сторін: англійські взагалі прогавили рух німецького флоту, а німецькі – хоч і знайшли два пошкоджені англійські дредноути («Ворспайт» та «Мальборо»), але не змогли їх добити. Зокрема, о десятій ранку 1 червня «U-51» виявила пошкоджений супердредноут «Ворспайт», що повертався з поля бою без супроводу, але обидві торпеди, випущені по кораблю, не влучили в нього через велику відстань. Англійський дредноут збільшив швидкість до двадцяти двох вузлів і втік із небезпечного району. Через три години його перехопив човен «U-63», але теж не зміг атакувати англійський корабель. Приблизно тоді ж човен «U-46» виявив пошкоджений торпедою дредноут «Мальборо» і теж без супроводу! Однак німецький командир атакував з великої відстані (15 кабельтов), тому англійський корабель встиг ухилитися [13, с. 247]. Отже, всі три атаки човнів виявилися безрезультатними. В іншому разі втрати англійців були б взагалі величезними. Уціліли кілька англійські сильно пошкоджені легкі кораблі: крейсери «Саутгемптон» і «Честер», а також три есмінці. Німці не змогли врятувати героїчний флагман адмірала Хіппера – лінійний крейсер «Лютцов» – його довелося затопити близько другої години ночі 1 червня, врятувавши майже весь екіпаж. Крім того, пізніше німці змушені були за-

топити і легкий крейсер «Ельбінг», який потрапив під таран власних дредноутів (його екіпаж теж було врятовано) [2, с. 416]. Другого червня дивом дістався власної гавані інший героїчний лінійний крейсер німців – «Зейдліц», який зазнав найбільших пошкоджень серед німецьких кораблів – 24 важкі снаряди та влучення торпеди.

Безпосереднім результатом бою стало знищення увечері 5 червня англійського броненосного крейсера «Хемпшир», що віз до Росії військового міністра лорда Кітченера. Він підірвався на мінах, які виставив німецький підводний човен «U-75» 28 травня, очікуючи на англійські дредноути. Два есмінці супроводу змогли врятувати лише 12 матросів, загинуло ж майже 700 осіб, включно Кітченера та офіцери його супроводу. Напевне, це також відіграло певну роль у неузгодженості операцій між Англією і Францією з одного боку та Росією – з іншого, а в подальшому – її ізоляції від союзників.

Фактично 1 червня головні сили англійського та німецького флотів, хоча і перебували ще в морі, але шанси на продовження генерального бою втратили ще з п'ятої години ранку. Англійський флот рухався на південь до німецького узбережжя, маючи у своєму складі 6 лінійних крейсерів Бітті (авангард) та 23 дредноути в головних силах; відстали від головних сил 4 дредноути шостої дивізії з 1-ї ескадри: через влучення торпеди флагман віце-адмірала Берні, дредноут «Мальборо», набрав тисячу тонн води і не міг підтримувати більше п'ятнадцяти вузлів ходу. Тільки на світанку адмірал Берні перейшов на супердредноут «Рівендж», а підбитий корабель було відправлено на ремонт через усе Північне море [21, с. 34]. Три інші кораблі залишилися позаду головних сил більше ніж на шість миль і наздогнали їх лише увечері. У цей момент німецький *Hohseeflotte* за кормою у британців зі швидкістю шістнадцять вузлів пройшов до безпечних фарватерів поблизу Хорнс-Рифу. Бойові дії могли ще продовжити сили підводного флоту, але, як ми вже зазначили вище, їх спроби виявилися марними. Загалом же англійський флот зазнав досить тяжких втрат: три сучасні лінійні крейсери, три відносно нові броненосні крейсери та вісім новітніх есмінців; були сильно пошкоджені і тимчасово вийшли з ладу два дредноути, лінійний крейсер «Лайон», два легкі крейсери і три есмінці. На цих кораблях загинули 6,1 тис. англійських моряків (понад 10 % усього особового складу Гранд Фліту). Ще 170 англійських моряків потрапили в полон після того, як німецькі есмінці врятували їх з потоплених кораблів. Німецький флот утратив суттєво менше: сучасний лінійний крейсер, три відносно нові легкі крейсери, п'ять есмінців, старий

лінкор і застарілий крейсер. На цих кораблях загинули понад 2,5 тис. німецьких моряків (близько 7 % особового складу Hochseeflotte) [2, с. 428]. Якщо до цих цифр додати загиблих на «Хемпширі», який теж брав участь в Ютландському бою, але тоді не постраждав, то можна стверджувати, що втрати особового складу англійців перевищували 11 %. Однак кількість пошкоджених німецьких кораблів була суттєво більшою: три німецькі лінійні крейсери вийшли з ладу, великого ремонту потребували ще два дредноути. Через два з половиною місяці Шеер наважився вийти знову у відкрите море, маючи вісімнадцять дредноутів і чотири лінійних крейсери. Але Джелліко розгорнув проти нього двадцять шість дредноутів і шість лінійних крейсерів, тобто перевага англійців залишалася відчутною, а отже, їх військово-морський флот зміг нейтралізувати негативні наслідки важких втрат в Ютландському бою.

*Загальна оцінка наслідків бою.* До сьогодні серед істориків військово-морського флоту тривають суперечки щодо переможця. Можна згадати при цьому слова англійського адмірала Бітті: «Я не знаю, хто виграв Ютландський бій, але те, що англійські лінійні крейсери його програли – це очевидно» [7, с. 138]. Приблизно так само оцінює результати та настрої на англійському флоті і російський військово-морський представник Г.К. Шульц: «Всім, однак, було ясно, що... не може бути і мови про перемогу» (*тут і далі переклад наш. – О.С.*) [21, 37]. Він особисто брав участь у бою на кораблях ескадри адмірала Берні, тож добре передав у своїх спогадах враження від цієї битви. На нашу думку, якби бій закінчився перемогою англійського флоту, то війна не тривала б так довго, а закінчилася, максимум, навесні 1917 р. Таким чином, можна дійти до думки, що Ютландський бій можна віднести до перемог німецького військово-морського флоту.

Взагалі хід Ютландської битви підтвердив розрахунки німецьких військово-морських керівників, насамперед гросадмірала Альфреда фон Тірпіца. Німці протягом десяти років будували флот із розрахунку на бої саме з англійцями. Їх лінійні кораблі мали потужнішу броню (на 75 – 100 мм), ніж англійські. Німцям вдалося приховати від англійської розвідки значно більшу високу швидкість ходу своїх кораблів (1,5 – 2 вузли більше заявленої); перевага англійських гармат у далекобійності (на 5 – 10 кабельтов) вирішальної ролі не відіграла, адже бій через погані погодні умови йшов на дистанції 60 – 70 кабельтов, лише інколи сягаючи 90 кабельтов [14, с. 33]. Взагалі, німецькі кораблі було напрочуд міцно та якісно збудовано, вони про-

демонстрували надзвичайний рівень живучості [6, с. 229]. Не вдалося англійцям реалізувати і перевагу у швидкості ескадреного ходу (замість можливих 20 вузлів британські кораблі йшли ходом 17 – 18). Через це шість застарілих німецьких лінкорів, які мали таку ж швидкість, картини не псували. Британські лінійні кораблі будували без прив'язки до конкретного супротивника, а відтак, аби одержати великі калібри гармат та значну автономність плавання, довелося жертвувати броньовим захистом [9, с. 7].

Підсумовуючи викладений матеріал, ми можемо наполягати на таких висновках: тактично бій виграли німці, завдавши англійському флоту втричі більших втрат у корабельному та особовому складі; стратегічна перевага залишилася на боці англійців, адже вони не дали німецькому флоту прорвати блокаду своїх портів. Певний успіх англійського флоту ґрунтувався на суттєвій перевазі англійців у радіотехнічних засобах боротьби: вони знали про проведення німецької операції фактично за десять годин до того, як німці почали її здійснювати [19, с. 105]. Крім того, у Гранд Фліта залишався значний резерв, що через дрібний ремонт не взяв участі в бою: три дредноути та один лінійний крейсер. Шеер, навпаки, вивів у море практично весь флот, залишивши для поточного ремонту лише один дредноут. Проте ми вважаємо, що німецькі адмірали виявили себе кращими флотоводцями, проявляючи і рішучість й ініціативу. Англійські ж адмірали діяли надто стандартно та дисципліновано. Визначна роль в бою належала адміралові Францу фон Хіпперу, командирові німецького авангарду. Бій підтвердив переваги німецької сторони у високій якості підготовки особового складу, технічній перевазі німецьких кораблебудівників, вправній організації керування ескадрою в бою. Німецькі кораблі, майже в 1,5 рази поступаючись кількістю важких гармат англійцям (244 проти 344), частіше влучали в ціль (124 проти 120). Доволі ефективно діяли і німецькі мінні сили, вчасно атакуючи ворога та прикриваючи свої кораблі димовими завісами. Англійські ж есмінці, маючи перевагу в чисельності та озброєнні у денному бою діяли пасивно, а в нічному – хаотично, тому зазнали більших втрат. Німецькі моряки рятували більшість екіпажів затоплених кораблів (крім старого лінкора «Поммерн» і крейсера «Фрауенлоб»), англійці ж цього не змогли, оскільки їх кораблі вибухали й гинули майже з усіма екіпажами. Обидві сторони продемонстрували високі стійкість особового складу та рівень бойового духу. Німецька сторона не скористалася можливістю знищити сильно пошкоджені британські кораблі за допомогою підводних

човнів, тому не створила для себе більш сприятливе співвідношення надалі. Щоправда, якби Ютландський бій закінчився з кращими для німців результатами, їм довелося б організувати ще один бій такого ж масштабу, аби досягти приблизної рівноваги флотів і прорвати морську блокаду Німеччини.

### **Бібліографічні посилання**

1. **Больных, А. Г.** Величайшее морское сражение Первой Мировой. Ютландский бой [Текст] / А. Г. Больных. – М.: ЭКСМО : Яуза, 2010. – 288 с.
2. **Больных, А. Г.** Схватка гигантов [Текст] / А. Г. Больных. – М.: АСТ, 2000. – 512 с.
3. **Вильсон, Х.** Линкоры в бою. 1914 – 1918 [Текст] / Х. Вильсон. – М.-Ниж. Новгород: Эксмо-Пресс, 2002. – 432 с.
4. **Гончаров, Л. Г.** Использование мин в мировую империалистическую войну 1914 – 1918 гг. [Текст] / Л. Г. Гончаров, Б. А. Денисов. – М. – Л.: Воениздат, 1940. – 176 с.
5. История первой мировой войны. 1914 – 1918 гг. [Текст]: в 2-х т. / под ред. Н. И. Ростунова. – М.: Наука, 1975. – Т. 1. – 446 с.; Т. 2. – 607 с.
6. **Крылов, А. Н.** Мои воспоминания [Текст] / А. Н. Крылов. – Л.: Судостроение, 1979. – 479 с.
7. **Лихарев, Д. В.** Адмирал Дэвид Битти. История британского флота в конце XIX – первой половине XX вв. [Текст] / Д. В. Лихарев. – СПб: ГИПП «Искусство России», 1997. – 219 с.
8. **Мельников, Р. М.** Линейный корабль «Андрей Первозванный». 1906 – 1925 [Текст] / Р. М. Мельников. – СПб: Изд-во: АНТ-Принт, 2003. – 182 с.
9. **Мельников, Р. М.** Линейные корабли типа «Императрица Мария» [Текст] / Р. М. Мельников. – СПб.: Ленко, 1993. – 32 с.
10. **Мужеников, В. Б.** Линейные крейсера Германии [Текст] / В. Б. Мужеников. – СПб.: Корабли и сражения, 1998. – 152 с.
11. **Петров, М. А.** Обзор главнейших сражений парового флота в связи с эволюцией военно-морского искусства [Текст] / М. А. Петров. – Л.: РИО В.-Морских сил РККА, 1927. – 562 с.
12. **Самченко С. Г.** Ютландское сражение [Текст] / С. Г. Самченко // Авиация и космонавтика, 1996. – № 9. – С. 13–49.
13. **Тарас, А. Е.** Подводные лодки великой войны. (1914 – 1918) [Текст] / А. Е. Тарас. – Минск: Харвест, 2003. – 336 с.
14. **Тирпиц, А.** Воспоминания [Текст] / А. Тирпиц. – М.: Воениздат, 1957. – 656 с.
15. **Флисовский, З.** Ютландия: 1916 [Текст] / З. Флисовский. – М.: АСТ, 2003. – 256 с.
16. Флот в Первой мировой войне [Текст]: в 2-х т. / под ред. Н. Б. Павловича. – М.: Воениздат, 1964. – Т. 1: Действия русского флота. – 648 с.

17. Флот в Первой мировой войне [Текст]: в 2-х т. / под ред. В. А. Белли. – М.: Воениздат, 1964. – Т.2: Действия флотов на Северном, Средиземноморском и океанском театрах. – 363 с.

18. Харпер, Дж. Правда о Ютландском бое. 31 мая 1916 [Текст] / Дж. Харпер. – М.-Л.: Военмориздат, 1940. – 120 с.

19. Ховард Д. Дредноуты [Текст] / Д. Ховард. – М.: Терра, 1997. – 176 с.

20. Шеер, Р. Германский флот в Первую мировую войну [Текст] / Р. Шеер. – М.: Вече, 2011. – 432 с.

21. Шульц, Г. К. С английским флотом в Мировую войну. Воспоминания представителя русского флота при английском Гранд Флите [Текст] / Г. К. Шульц. – СПб.: Изд-во «Корабли и сражения», 2000. – 92 с.

22. Ютландский бой [Текст] / под ред. М. А. Петрова. – Л.: РИО Морведа, 1925. – 168 с.

*Надійшла до редколегії 08.02.2016*

УДК 94(480)«1917/1918»

**Д. В. Ковальов**

*Дніпропетровський національний гірничий університет*

## **ОЗЕРНИЙ КРАЙ У 1918 р.: «ФІНЛЯНДСЬКИЙ МЕЧ» ПІД «НІМЕЦЬКИМ ЩИТОМ»**

Висвітлено основні події становлення фінляндської державності впродовж листопада 1917 р. – грудня 1918 р. і фінляндської громадянської війни за участі представників місцевої ліворадикальної соціал-демократії, яка прагнула встановити у Гельсінкі більшовицьку владу і диктатуру пролетаріату. Досліджено та проаналізовано політичний стан справ у Фінляндії в часи закінчення імперіалістичної війни та революційних подій у Росії в жовтні 1917 р., які вилились у спробу встановлення монархічного державного устрою під німецьким протекторатом влітку-восени 1918 р.

*Ключові слова:* Фінляндське Королівство, Німецька Імперія, фінляндська громадянська війна, Радянська Росія, німецька інтервенція.

Освещены основные события становления финляндской государственности на протяжении ноября 1917 г. – декабря 1918 г. и финляндской гражданской войны с участием представителей местной леворадикальной социал-демократии, которая стремилась установить в Хельсинки больше-